

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРЕЗИДЕНТА ДЕРЖАВИ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

УДК 340.132.8; 342.086

З часів формування публічної влади в Україні та зарубіжних країнах завжди поставало питання формування ефективного механізму відповідальності органів держави як перед самим громадянським суспільством, так і взаємної відповідальності між собою. При цьому, первинне та преюдиціальне значення відносно інших видів юридичної відповідальності завжди належало відповідальності конституційно-правовій, яка, з одного боку, є самостійним видом юридичної відповідальності, а з іншого боку – передумовою для застосування ще й інших видів відповідальності.

З іншого боку, зміст конституційних засад конституційно-правової відповідальності обумовлюється формою державного правління. У республіках цей механізм більш прозорий, демократичний та реалістичний, ніж у монархіях. Особливо це стосується відповідальності глави держави у парламентських, президентських чи змішаних республіках. Саме тому важлива роль відводиться механізмам конституційно-правової відповідальності президента як глави республіки (в окремих випадках – ще й глави виконавчої влади республіки) перед громадянським суспільством, державою та іншими органами публічної влади. При цьому, має значення як позитивна (перспективна), так і негативна (ретроспективна) відповідальність.

Для України на сучасному етапі євроінтеграції, а також розвитку та удосконалення механізму конституційно-правової відповідальності глави держави та пов'язаних з ним інституцій важлива роль відводиться досвіду провідних зарубіжних країн у цій сфері. Власне наведені міркування засвідчують теоретичну та прикладну значимість даної проблеми.

Слід зазначити, що питання юридичної відповідальності на загальнотеоретичному рівні досліджували С. Алексєєв, А. Бобильов, О. Вітченко, В. Гойман, В. Горшеньов, Ю. Гревцов, Л. Завадська, О. Зайчук, В. Казимирчук, В. Кудрявцев, Ю. Кривицький, С. Лисенков, О. Малько, О. Мельник, Н. Оніщенко, А. Поляков, П. Рабінович, Ю. Решетов, В. Сирих, О. Скакун, Т. Тарахонич, Ю. Шемшученко, Л. Явич.

Предметом дослідження зазначеної проблеми у рамках конституційного права питанням конституційно-правової відповідальності присвячені наукові дослідження, які здійснили К. Басін, В. Кафарський, В. Книш, І. Кресіна, О. Майданик, О. Марцеляк, В. Погорілко, В. Полевий, В. Федоренко, А. Червяцова, В. Шаповал та інші науковці.

Проте окремого наукового дослідження потребує проблема досвіду правового регулювання конституційно-правової відповідальності президента держави у зарубіжних країнах з республіканською формою правління.

З урахуванням зазначеного, метою даної наукової статті є особливості конституційно-правової відповідальності президента держави у зарубіжних країнах з урахуванням їх позитивного досвіду для України.

За Розділом 1 ст. 2 Конституції США, позитивна конституційно-правова відповідальність за організацію і функціонування виконавчої влади в державі («виконавча влада надається Президентові Сполучених Штатів Америки»). Розділ 2 ст. 2 вказаної Конституції регламентує, що «Президент є головнокомандувачем армією і флотом Сполучених Штатів і народним ополченням окремих штатів, коли воно призивається на дійсну службу Сполучених Штатів; він може зажадати пояснень в письмовому вигляді від вищої посадової особи в кожному з виконавчих департаментів з будь-якого питання, що стосується їх посадових обов'язків; він має право дарувати відстрочку виконання вироку, а також помилування за злочин проти Сполучених Штатів, крім справ імпичменту. Також, він правомочний за згодою Сенату укладати міжнародні договори за умови їх схвалення двома третинами присутніх senatorів; він за порадою і за згодою Сенату призначає послів, ін-

ших офіційних представників і консулів, суддів Верховного суду і всіх інших посадових осіб Сполучених Штатів, призначення яких Конституцією не передбачено в іншому порядку і посади яких встановлюються законом. Президент має право формувати всі посади, що відкриваються в період між сесіями Сенату, видаючи посвідчення на посаду, термін дії яких закінчується в кінці його наступній сесії» [1; 2, с. 321; 3, с. 283-284].

Конституція США також регламентує негативну конституційно-правову відповідальність. Прикладом цього є процедура імпичменту щодо Президента США. Зокрема, за ст. 1 Розділом 3, тільки Сенат має виключне право розглядати всі справи в порядку імпичменту. Засідаючи з цією метою, сенатори приносять присягу або дають урочисту обіцянку. Коли розглядається справа Президента Сполучених Штатів, головує Головний суддя. Жодна особа не може бути засуджена без згоди двох третин присутніх сенаторів. Вирок у справах імпичменту обмежується відстороненням від посади і позбавленням можливості займати і виконувати будь-яку почесну чи офіційну посаду на службі Сполучених Штатів. Особа, яка була засуджена у порядку імпичменту, також може відповідно до закону підлягати притягненню до кримінальної відповідальності, суду і покарання за вироком суду [1; 2, с. 320 – 321; 3, с. 284].

Конституція Німеччини також визначає засади негативної конституційно-правової відповідальності Президента Німеччини. Згідно ст. 61 Основного Закону Німеччини, Бундестаг або Бундесрат можуть порушити перед Федеральним конституційним судом звинувачення проти Федерального президента в умисному порушенні ним Основного закону або іншого федерального закону. Ця процедура проходить у наступні етапи:

1) пропозиція про порушення обвинувачення, яка має бути представлена від імені не менше ніж однієї четвертої частини членів Бундестагу або не менш як однієї четвертої частини голосів Бундесрату;

2) рішення про пред'явлення обвинувачення, яке вимагає більшості двох третин членів Бундестагу або двох третин голосів Бундесрату. Звинувачення підтримується представником висунув звинувачення органу.

3) рішення федерального конституційного суду. Зокрема, якщо Федеральний конституційний суд встановить, що Федеральний президент винен у навмисному порушенні Основного закону чи іншого федерального закону, він може оголосити його позбавленим посади. Після пред'явлення обвинувачення Федеральний конституційний суд має право тимчасовим наказом постановити, що Федеральний президент не може виконувати свої посадові функції [2, с. 324-325; 3, с. 287-288; 4; 5].

Позитивна конституційно-правова відповідальність Президента Франції зводиться до широкої сфери його повноважень як глави держави і як основного координатора виконавчої влади, а саме:

1) кадрове формування виконавчої влади. За Конституції, Франції, він здійснює призначення припинення повноважень Прем'єр-міністра, за пропозицією Прем'єр-міністра Президент призначає інших членів Уряду та припиняє їхні повноваження, головує в Раді Міністрів, підписує ордонанси та декрети, розглянуті в Раді Міністрів;

2) у взаємодії з парламентом – промульгує закони протягом п'ятнадцяти днів з моменту передачі Урядові остаточно прийнятого закону; може до закінчення зазначеного строку звернутися до парламенту з вимогою переглянути закон або його частину. У цьому новому перегляді не може бути відмовлено. Президент Франції також може після консультацій з Прем'єр-міністром і головами палат Парламенту оголосити про розпуск Національної Асамблеї [2, с. 327-329; 3, с. 290-292; 6; 7, с. 9 – 10];

3) у сфері функціонування інститутів безпосередньої демократії – за пропозицією Уряду під час сесії Парламенту або за спільною пропозицією обох палат, Президент Республіки може винести на референдум будь-який законопроект, що стосується організації органів публічної влади, реформ в економічній, соціальної та екологічній політиці держави та публічних служб, що сприяють у цьому, або законопроект, який дозволяє ратифікацію договору, що, не суперечачи Конституції, впливав би на функціонування публічних інститутів;

4) у сфері міжнародних відносин – акредитує послів і надзвичайних посланців в іноземних державах;

5) у галузі оборони та виникнення надзвичайних обставин – є верховним головнокомандувачем збройних сил, головує у вищих радах і комітетах національної оборони. Разом з тим, коли інституції Республіки, незалежність нації, цілісність її території або виконання її міжнародних зобов'язань виявляються під серйозною і безпосередньою загрозою, а нормальне функціонування конституційних органів публічної влади припинено, Президент Республіки вживає заходів, котрі зумовлюються цими обставинами, після офіційних консультацій з Прем'єр-міністром, головами палат, а також з Конституційною Радою. Він інформує про це націю шляхом звернення [2, с. 331; 3, с. 294; 6; 9].

Позитивна конституційно-правова відповідальність Президента Італії регламентується за наступними напрямками: 1) позитивна відповідальність у сфері взаємодії з парламентом. Це означає, що за ст. 87 Конституції Італії він може направляти палатам послання; призначає вибори нових, палат і визначає день першого засідання; санкціонує ухвалення палатами урядових законопроектів; промульгує закони, видає декрети, які мають силу закону, і постанови; 2) позитивна відповідальність у сфері забезпечення народовладдя. Вона проявляється у тому, що він призначає народний референдум у визначених Конституцією випадках; 3) позитивна відповідальність у владно-кадровій політиці, зокрема, призначає у випадках, зазначених законом, посадових осіб держави; 4) позитивна відповідальність у галузі міжнародних відносин. Він акредитує і приймає дипломатичних представників, ратифікує міжнародні договори, у відповідних випадках – з попереднього дозволу палат; 5) позитивна відповідальність у галузі оборони. Президент Італії є командувачем збройними силами, головує у створеному згідно із законом Верховній Раді оборони, оголошує, за рішенням палат, стан війни; 6) позитивна відповідальність у пенітенціарній сфері проявляється у тому, що Президент Італії може дарувати помилування і пом'якшувати покарання [10; 2, с. 333-334; 3, с. 296-297].

В Конституції Італії також структуровано негативну конституційно-правову відповідальність суб'єктів державно-владних відносин. Зокрема, має місце і негативна відповідальність Прези-

дента Італії перед парламентом і суспільством. За ст. 90 Конституції Італії, Президент Республіки відповідальний за дії, вчинені під час виконання своїх функцій, виключаючи державну зраду або посягання на Конституцію. В таких випадках він віддається суду Парламентом на спільному засіданні палат абсолютною більшістю голосів його членів [10; 11; 2, с. 334-335; 3, с. 298].

Удосконалення також потребують процедури притягнення державних органів та посадових осіб до відповідальності в Україні. Наприклад, якщо у порядку ст. 111 Конституції України питання про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, рішення про його обвинувачення приймається двома третинами парламенту, а остаточне рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу, то у Польщі ця процедура є простішою. За порушення Конституції або законів, а також за вчинення злочину Президент може бути притягнутий до відповідальності Державним трибуналом.

Постанова про притягнення Президента до відповідальності може бути прийнята Національними зборами (Сеймом і Сенатом разом) не менш, як двома третинами голосів від законної кількості членів і за умови, що пропозиція про це буде внесена не менш як однією чвертю всіх членів Національних зборів [12, с. 147; 13, с. 41 – 42; 14; 2, с. 350-351; 3, с. 314-315].

Це свідчить про те, що в Україні свідомо і цілеспрямовано ускладнено механізм притягнення вищих державних посадових осіб, включаючи і Президента України, до юридичної (в т. ч і конституційно-правової) відповідальності.

Таким чином, за результатами дослідження випливають наступні висновки:

1. У США позитивна конституційно-правова відповідальність за організацію і функціонування виконавчої влади в державі зводиться до того, що президент є головнокомандувачем армією і флотом Сполучених Штатів і народним ополченням окремих штатів, коли воно призивається на дійсну службу Сполучених

Штатів; він може зажадати пояснень в письмовому вигляді від вищої посадової особи в кожному з виконавчих департаментів з будь-якого питання, що стосується їх посадових обов'язків; він має право дарувати відстрочку виконання вироку, а також помилування за злочин проти Сполучених Штатів, крім справ імпичменту. Також, він правомочний за згодою Сенату укладати міжнародні договори за умови їх схвалення двома третинами присутніх сенаторів; він за порадою і за згодою Сенату призначає послів, інших офіційних представників і консулів, суддів Верховного суду і всіх інших посадових осіб Сполучених Штатів, призначення яких Конституцією не передбачено в іншому порядку і посади яких встановлюються законом. Президент має право формувати всі посади, що відкриваються в період між сесіями Сенату, видаючи посвідчення на посаду, термін дії яких закінчується в кінці його наступній сесії.

У той же час, Конституція США також регламентує негативну конституційно-правову відповідальність. Прикладом цього є процедура імпичменту щодо Президента США. Зокрема, за ст. 1 Розділом 3, тільки Сенат має виключне право розглядати всі справи в порядку імпичменту. Засідаючи з цією метою, сенатори приносять присягу або дають урочисту обіцянку. Коли розглядається справа Президента Сполучених Штатів, головує Головний суддя. Жодна особа не може бути засуджена без згоди двох третин присутніх сенаторів. Вирок у справах імпичменту обмежується відстороненням від посади і позбавленням можливості займати і виконувати будь-яку почесну чи офіційну посаду на службі Сполучених Штатів. Особа, яка була засуджена у порядку імпичменту, також може відповідно до закону підлягати притягненню до кримінальної відповідальності, суду і покарання за вироком суду.

2. Конституція Німеччини визначає засади негативної конституційно-правової відповідальності Президента Німеччини. Згідно ст. 61 Основного Закону Німеччини, Бундестаг або Бундесрат можуть порушити перед Федеральним конституційним судом звинувачення проти Федерального президента в умисному порушенні ним Основного закону або іншого федерального закону.

3. У Франції, коли інституції Республіки, незалежність нації, цілісність її території або виконання її міжнародних зобов'язань виявляються під серйозною і безпосередньою загрозою, а нормальне функціонування конституційних органів публічної влади припинено, Президент Республіки вживає заходів, котрі зумовлюються цими обставинами, після офіційних консультацій з Прем'єр-міністром, головами палат, а також з Конституційною Радою. Він інформує про це націю шляхом звернення. В даному випадку має місце пріоритет позитивної відповідальності над негативною у частині захисту державності.

4. Негативна відповідальність Президента Італії перед парламентом і суспільством передбачена у ст. 90 Конституції Італії, за якою президент відповідальний за дії, вчинені під час виконання своїх функцій, виключаючи державну зраду або посягання на Конституцію. В таких випадках він віддається суду парламентом на спільному засіданні палат абсолютною більшістю голосів його членів.

5. Удосконалення також потребують процедури притягнення державних органів та посадових осіб до відповідальності в Україні. Наприклад, якщо у порядку ст. 111 Конституції України питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, рішення про його обвинувачення приймається двома третинами парламенту, а остаточне рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу, то у Польщі ця процедура є простішою. За порушення Конституції або законів, а також за вчинення злочину Президент може бути притягнутий до відповідальності Державним трибуналом.

1. Конституція США 1787 р. URL: <http://studentforever2007.narod.ru/constusa.html&prev=search>.

2. Книш В. В. Теоретико-правове дослідження інституту конституційно-правової відповідальності в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Івано-Франківськ, 2018. 431 с.

3. Книш В. В. *Теоретико-правові підходи до удосконалення інституту конституційно-правової відповідальності в Україні: монографія.* Івано-Франківськ: Сунрун В. П., 2018. 396 с.
4. Конституція Федеративної Республіки Німеччини. URL: http://concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constitution/germany/german-r.htm.
5. *Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Андрейцев В. И., Батлер Уильям Э., Вернидубов И. В., Вермена М. Ю., Воронова Л. К., Е. Б. Кубко, В. В. Цветков (общ. ред.).* К.: Юринком Интер, 2003. 583 с.
6. Конституція Франції 1958 года. URL: <http://megabook.ru/article>.
7. Конституція Французької Республіки (прийнята на референдумі 04 жовтня 1958 р.): станом на 30 серпня 2015 р.: пер. з фр. /укладач П. В. Романюк. Х.: Право, 2015. 68 с.
8. Конституции зарубежных государств. Соединенные Штаты Америки, Великобритания, Франция, Германия, Италия, Япония, Канада / Сост. В. В. Маклаков. М.: БЕК, 1996. 432 с.
9. Конституции зарубежных государств: Великобритания. Франция. Германия. Италия. Европейский Союз. США. Япония. Индия: Учеб. пособие / В. В. Маклаков (сост., пер., вступ. ст.). 5 изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2006. 581 с.
10. Конституція Італії 1947 года. URL: <http://ibib.ltd.ua/otdel-sostavlenie-zakonov27014.html/>.
11. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч.-метод. посіб. / Чернівецький національний ун-т ім. Ю. Федьковича / А. З. Георгіца (уклад.). Чернівці: Рута, 2008. 128 с.
12. Книш В. В. Аналіз позитивного досвіду конституційно-правової відповідальності (на підґрунті конституціоналізму зарубіжних країн) // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2013. Вип. 7. С. 146 – 149.
13. Книш В. В. Удосконалення механізму конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин в Україні на базі позитивного досвіду конституціоналізму зарубіжних країн // Теорія і практика правотворчої та правозастосовної діяльності у контексті сучасних реформаційних процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 22 – 23 жовтня 2010 року. Харків: ГО «Асоціація аспірантів – юристів», 2010. С. 41 – 42.

14. Конституція Польщі, прийнята Національними зборами Польщі 02.04.1997 р. та затверджена на референдумі 25.05.1997 р. URL: <http://constitutions.ru/archives/182>.

Книш В.В. Особливості конституційно-правової відповідальності президента держави у зарубіжних країнах

У статті досліджено теоретико-правові та практично-прикладні аспекти конституційно-правової відповідальності президента держави у найбільш розвинених зарубіжних країнах. На авторське переконання, важлива роль відводиться механізмам конституційно-правової відповідальності президента як глави республіки (в окремих випадках – ще й глави виконавчої влади республіки) перед громадянським суспільством, державою та іншими органами публічної влади. При цьому, має значення як позитивна (перспективна), так і негативна (ретроспективна) відповідальність. Для України на сучасному етапі євроінтеграції, а також розвитку та удосконалення механізму конституційно-правової відповідальності глави держави та пов'язаних з ним інституцій важлива роль відводиться досвіду провідних зарубіжних країн у цій сфері. Власне наведені міркування засвідчують теоретичну та прикладну значимість даної проблеми.

Саме тому предметом окремого дослідження виступають особливості конституційно-правової відповідальності президента держави у зарубіжних країнах з урахуванням їх позитивного досвіду для України.

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, соціально-правова відповідальність, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, політична відповідальність, відповідальність глави держави, відповідальність президента, конституційно-правова відповідальність президента у зарубіжних країнах, конституційно-правова відповідальність Президента України.

Knysh V.V. Peculiarities of the constitutional and legal responsibility of the president of the state in foreign countries

The article examines theoretical-legal and practical-applied aspects of the constitutional-legal responsibility of the president of the state in the most developed foreign countries. In the author's opinion,

an important role is assigned to the mechanisms of constitutional and legal responsibility of the president as the head of the republic (in some cases, also the head of the executive power of the republic) before civil society, the state and other public authorities. At the same time, both positive (prospective) and negative (retrospective) responsibility is important. For Ukraine at the current stage of European integration, as well as the development and improvement of the mechanism of constitutional and legal responsibility of the head of state and related institutions, the experience of leading foreign countries in this field plays an important role. The given considerations prove the theoretical and applied significance of this problem.

That is why the subject of a separate study is the peculiarities of the constitutional and legal responsibility of the president of the state in foreign countries, taking into account their positive experience for Ukraine.

Keywords: responsibility, social responsibility, socio-legal responsibility, legal responsibility, constitutional-legal responsibility, political responsibility, responsibility of the head of state, president's responsibility, constitutional-legal responsibility of the president in foreign countries, constitutional-legal responsibility of the President of Ukraine.